

הוצאת מעשה אלפס

ספר

מישב הגיון

כולל

מישב הגיוני היהדות

שהורה והגה הרב הנאון הצדיק, החכם הכולל

ר' שמשון בן רפאל הירש זצ"ל מפפד"ט

מעולפים ספירי המקרא והמדרש

מ א ת

יצחק אייזיק אליעזר בלא"א ארי' ליב הירשאוויץ רב בטלסען (קורלאנד)

הוצאתו לאור על הוצאותי

בן-ציון כהרב הגדול ר' ירמיהו עקיבא זצ"ל אלפס מווילנא, בעל
מעשה אלפס ואוצר התורה וקצור ר"ן ומלואים להלכות רב אלפס.

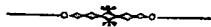
ווילנא — תרע"ג

נסדר ברפוס ג. ראָזענטאל ושותפו

„Meitaw Hegoon”—Nauki Rabinowskie
Sz. R. Girsza

Wydawca „Jeszurun“

Wilno, Druk Józefa Zawadzkiego

1924.

מכתב תהלה.

נודע ביהודה ובישראל גדול שמו, הרב הגאון הצדיק מו"ה שמשון רפאל הירש זצ"ל האב"ד לקהלת ישרון בפראנקפורט-דמיין, אשר זכה וזכה את הרבים במעשיו הגדולים ופעולותיו פעולת-צדיק, מהיחידים השרידים אשר היו באמנה אתו יסד קהלה גדולה ומשוכללה למופת בישראל וממנו ראו וכן עשו לחזק יסודי היהדות באשכנז. זרוח ד' היתה אתו לעצור בפניו משובת הרעפארעם, לנדור נדר ולעמך בפרץ, לבנות הנהרסות ולשובכ נתיבות לשבת, ועל ידי בצרו להם היראים מקום חשוב והחזירו בכמה קהלות העטרה ליושנה. בדרשותיו החוצבות להבות-אש ובמאמריו הנפלאים מעת לעת השיב רבים מעון, ואם ראשיתו היתה מצער—אחריתו הגדול מאד וכמצדיקי הרבים יכון שמו לברכה לדור דור.

ומלבד מעשיו הגדולים של הגרש"ר הירש זצ"ל, עוד און ותיקן כפרים הרבה שמטרתם לקרב את לבם של ישראל לאביהם שבשמים כוללים רעיונות נשגבים מחקרי-אלקה, דעות נאמנות ומקובלות ע"פ חכמי התעודה—מדאה בעליל אמתתן, זהרן ויפעתן, מחשבות טהורות הגיוני לב ישרים, רוגשות כבוד ואהבה לכל קדשי בני ישראל כתובות ברנשי קדש, בדברים היוצאים מלב טהור, העושים רושם גמריץ על לבב הקוראים.

אולם באשר רוב ספריו כתב בזמנו לתועלת לפני בני מדינתו ע"כ העריכם גשפת אשכנז המוכנה להם בוותר. ויהיו כספר החתום לפני בני מדינתנו. ואחרי שהורגש גם אצלנו צורך עצום ותועלת גדולה בהפצת ספריו הנכבדים, נמצאו מעתיקים נאמנים והעתיקו בשפה לנאמנים ספריו: „אגרות-צפון“, „חורב“ וזכה הביאו ברכה בספרותנו העתיקה בכלי קדש ורבים נהנו מאורם.

מכתב תהלה

IV

אבל ספרו הגדול פירושו ובאורו לחמשה חומשי תורה עוד טרם הועתק, והי' בזה איזה התחלה ע"י הרה"ח מוהר"ש ארינזאהן ז"ל מקאזנא, אכן לא עלתה בידו כי נטרפה השעה והוא גוע ויאסף אל עמיו בתחלת ההדפסה.

עתה השביל לעשות כבוד הרב הגאון הנעלה משכיל ביראת ד' מו"ה יצחק אייזיק הירשאוויץ הי"ו רב בטאלסען (קורלאנד) והעתיק העתקה חפשית תמצית הרעיונות הנשגבים אשר הרה והגה הנאון מוהש"ר ז"ל בבאורו על התורה ובכתביו, גם הוסיף נופך משלו דברים יקרים ישרים ומאירים והכילם במחברת אחת ונקבם בשם "מיטב=הניון". וכאשר היו למראה עיני איזה קונטרסים ראיתי ונוכחתי כי העריכם בטוב טעם ודעת כיד ד' הטובה עליו. שפתו צחה וקלה, וסגנונו ישר. וחוקה על חבר שכמותו שהוציא מת"י דבר מתוקן, וידע לירד לעמקי הרעיונות לשכללם כל צרכם המובנים לכל הוגי ספר. ולפי המצב בימינו אלה שרבו התועים מדרך השכל התורה והיראה, מהם אשר מחסרון ידיעה בשגגה נמשכו אחרי דעות כוזבות ומוטעות ונתעו להאמין בשוא וכל הבל, לטועים ושוגגים כאלה יהי' לעינים דברי הגאון החוקר וצל, שידע תחלואי בני דורו והתעסק ברפואתם, והשכיל לדלות מים חיים, מים מהורים מרפואות ושיקוי לחולי=הנפש.

ונכבד מאד להפיץ ספרים יקרים כאלה גם במדינתנו, וע"כ ראוי להחזיק טובה להרב הגאון מוהרי"א הירשאוויץ שינע הרבה בהעתקתו, ועמלו לשם שמים בכדי להפיץ דעת ולהרים קרן התורה והיראה, וטיבותי' לשקי' המו"ל היקר הרב ר' בן-ציון אלפס שי'. שהוציאם לאור על חשבוננו, וראוי לכל ישרי לב לקבל בעין יפה ובנפש חפצה את הספר "מיטב=הניון" וכזה יביאו ברכה אל ביתם. —

הכתב והותם סי' טסן תרע"ג ווילנא

דיים עוזר גראדוענסקי.

הקדמה

ישמח לבב כל שלומי אמוני ישראל, ותגל נפש כל חפצי הרחבת התורה והפצתה, בראותם ספרים חדשים במקצועות שונים בתורה, בהלכה ובאגדה, במוסר ובקבלה, מופיעים ויוצאים לאור כמעט בכל יום, זועשרים את ספרותנו העתיקה עושר גדול וממלאים אותה הון יקר ורב פנינים. אבל כרב עושר ספרותנו בכל מקצועותיה, ענייה היא במקום אחד: חכמינו הראשונים ז"ל כרב עבודתם על שרמות ההלכה וככל התעמקם בה, עוד נתנו את לבם, לאזן ולחקר ולתכן את רוח היהדות והניחו אחריהם ברכה לעולם ספריהם הנפלאים, שחברו איש איש לפי מקומו ושעתו. כאכני נזר יתנוססו לתהלה ולתפארת על ראש ספרותנו ספר "האמונות והדעות" לרס"ג, "המורה נבוכים" להרמב"ם, "הכוזרי" לר"ה"ל, פי' רמב"ן על התורה, "העקרים" לר"י אלבו ועוד רבים. וכאשר התפשט למוד הקבלה בעולם, התלבש רוח היהדות בעצם פהרתו ע"י חכמי הדורות ההמה במחלצות הקבלה, כמו "כתבי האר"י", "השליח", ספרי רמח"ל, "התניא" ועוד. ואחרי אשר כידוע, ספרים כאלה תלויים במקום ובזמן, היה ראוי להברא תמיד במקצוע זה בספרותנו ספרים חדשים לפי טעם הדור והמקום, להרים במ את רוח היהדות בקרב העם ולחזקו, ולהביא בלבם את דעת היהדות במהרתה. ומה אנו רואים? הספרים העתיקים, ששאבו מהם בני מאות שנים עוז ואורה, עתה המה כרוכים ומונחים בקרן זווית סגנונם איננו לפי טעם הקוראים הומניים, וגם דרכי המתקן והעיון נשתנו הרבה

הקדמה

VI

הרבה, ובכלל צריכה הקטרת להיות לפי הרוחות השולמות בעולם, וכהשתנות הרוחות, צריכה הקטרת להשתנות גם היא... וחדשים לפי מעם הדור לא יופיעו. ולכן רבו מאד הנבוכים, ההולכים תהו, מבלי דעת את היהדות המקורית, אשר המה קשורים אליה בתולדה בעבותים, ואינה מתאימה לרוחם ולהשקפותיהם, אשר נוצרו ע"י השפעת הדעות, השולמות בעולם. —

והנה הספרות החדשה, שראתה אור עולם באשכנז לפני יותר ממאה שנים, המצטיינת בסגנונה היפה ובטעמה הדק, לולא ענבה על זרים, מי כמוה היה מסוגל לעבודה זו, אשר היתה יכולה להיות לישראל לברכה ולתהלה לדורות הרבה, אבל היא מצאה כאן בקעה ותשת קן לה בה, להטיל בו ביצי דעות זרות נכריות. לא אחת העלתה את שאלת: מהות היהדות? על שלחנה, אבל תמיד יצאה היהדות מלפניה וידה על ראשה. תמיד הראתה את אי רצונה ואת אי כשרונה לברר שאלה זו, ותחת להועיל לתיקון היהדות ולבירורה, הכניסה בה ערבוביאי ותרחיב את הקרע ותגדיל את הפרץ...

האמנם, יש אשר גם בעלי הספרות העתיקה התיצבו על נקודות מבט חצוניים, ומשם השקיפו על היהדות ודנו עליה, אבל לעומת זה היו המה בעצמם מסורים, נתונים להתורה והמצוה בכל לב ונפש, ולברר חכמתם הנוראה בתורה ועבודתם הפורית על שדמותיה, אשר מימיהם אנו שותים ומפיהם אנו חיים עד היום, המה בעצמם היו מרדקים כחוש השערה בכל מצוה קלה כבחמורה, ובמדותיהם הטהורות ובקדושתם הנפלאה עמדו לנס עולם לכל ישראל, — רק בחפצם העז, למען אלה האמונים על החכמות החצוניות ואדוקים בן, לקרב את לבם אל התורה ולחבבה עליהם ולעשות שלום בנפשם, להשוות את ההפכים ולקרב את הרחוקים, התיצבו לפעמים על נקודות מבט חצוניות והשקיפו מהן על היהדות. לא כן בעלי הספרות החדשה, בעת ההיא, המה כידוע, היו רחוקים בחיים מן היהדות תכלית הריחוק, ואינם מרדקים כלל אפילו בחמורה שבחמורות,

וכל

VII

הקדמה

וכל בתי נפשם מלאים דעות והשקפות וענינים חצוניים, שאין היהדות סובלתם כלל. וכבר לא היו מוצאים צורך לדבר כלל על היהדות, שאבדה להם את ערכה, ואך ראה ראון, כי עוד יש ויש יהודים, הארוקים ליהדותם המקורית בלוצ'נ, למען אלה, ולמען בני הנעורים, אשר לא ידעו עוד לשפוט נכוחה, היו מוכרחים לדבר על היהדות ולדון עליה, כדי להמשיך את לבבם אל הדעות השלוטות ואל החיים האירופיים ולחכבם עליהם. ונוסף על זה היתה ידיעתם את היהדות רק בהכרה דקה וקלושה שטחית ועמומה, ובה געשו מבקרים ומחקרים את היהדות, ולכן כל אשר הוסיפו למשמש בה אבדה את טעמה וריחה נמר...

והפרץ בין היהדות והחיים היה מתרחב מיום אל יום, ואין מי יעמוד בפרץ, וע"כ גדלה המבוכה במחנה ישראל ואין מוצא וע"כ הלכו הרבה בני"תהו לא דרך ויאבדו, והלב היה כואב והנפש דואבת ולא מצאו כל אנשי חיל בישראל ידים להושיע...

במצב כזה מצא הגאון הצדיק רש"ר הירש זצ"ל את היהדות באשכנז, לפני שמונים שנה, בהופיעו על שמי היהדות, והנה התיצב הוא בפרץ. המדרש יספר על שאול המלך, שבהלקח ארון האלקים ע"י הפלשתים, הוציא גלית הפלשתי את הלוחות מתוך הארון, להתעלל בהם, וכראות שאול את הלוחות בידי הפלשתי הענק, וכל ישראל הפנו ערף ולא מצאו את ידיהם, להתיצב נגדו ולהציל את הלוחות מידיו, לבש עז ויקפץ אל תוך מחנה הפלשתים ויקרב אל הפלשתי ויחטף את הלוחות מידו ויצילם מחללם. כן היה הגה"צ הג"ל בשעתו: כבר התגדל הריפורם בימיו למין ענק, למין גלית הפלשתי, וכבר היו לוחות העדות, לוחות ברית ה' בידו, ויתעולל בהם כתאות לבו, ועוד מעט—וכלם, והנה קפץ הוא בראש ויחטף את הלוחות מידו ויצילם בחכמתו ובנבורתו. הוא קרא לכל ישראל, הנסים מן המערכה, בחשבם את הלוחות אבודים ביד הפלשתים-העברים: הנה הלוחות, עוד כבודם חדש עמכם, עוד יאירו כצאת

השמש

הקדמה

VIII

השמש בנבורתו, ראו את כבודם והודם ושובו, שובו התאספו סביב להם, עוד יפיצו לכם חיים ואורה וישע, עוד יגדל כבודם בהבנות להם בית עולמים, אשר יהיה מכלל יפי, משוש לכל הארץ, והפלשתי המפיל היום חתיתו עליכם כבר יהיה כלא היה! וישובו בניי ויתאספו אל תחת דגלו, וישראל ואורייתא חיים וקיימים לעד ולעולמים. —

ותהי ראשית דברו אל הנבוכים הרבים בארצו בזמנו: הכירו את היהדות המקורית, הכירו מתוכה! הכירו ממקורה הראשון, מאותו המקור, אשר תפתח לנו היא עצמה, מאותו המקור, אשר הצילה באבדן כל מחמדיה וסגלותיה — היא התורה, ממנה נלמד את מהות היהדות ותעודתה, ממנה נלמד את תנאי חייה, ואת מנת גורלה בין העמים. כי אמנם חזיון הסתורי היא היהדות, והתורה, היא המקור היחידי למדע ראשית היהדות, להופעתה, הראשונה על במת ההסתוריא ולמשך זמי רב אח"כ, ואם אצל עריסת העם הזה תשמיע לנו קולות דברים ברורים, לדעת את התעודה, אשר למענה ובעבורה נבראה, והעמדה על במת ההסתוריא, ויחד עם זה תפיץ אור בהיר על פרקי דברי ימיה על העבר ועל העתיד, איך לא נטה און קשבת להם, ולא נקבלם בכבד ראש!?

רק דרך אחד, הוסיף הגה"צ זצ"ל, יש אל האמת, והוא — לשכח את כל הדעות הקדומות והמדומות ע"ד היהדות ולקחת את מקורי היהדות: תנ"ך, ש"ס, ומדרש ולקראם ולדרשם ולהבינם בשביל החיים; לשאב מתוכם השקפות יסודיות ע"ד ה', העולם, האדם וישראל, ולהבין על פיהם את תעודת החיים, ועפ"י התעודה את חובות החיים". —

אבל במרם נפתחנה, הוסיף עוד, נתברר לנו, איך לקרא בה: לא לתכלית חקירת הלשון וידיעת חדות מני קדם וכו', רק כספר הנתן מאת ה' יוצר האדם, להכיר מתוכו את עצמנו: ולדעת מה עלינו להיות פה עלי אדמות. כתורה עלינו לקרותה

לקרותה, כמזרקה דרך לנו בעולם ה' ובקרב האנושיות, כמולידה ומחוללת החיים בנפשנו בפנימיותנו. — הלא עלינו להכיר את היהדות, ע"כ נכניס את עצמנו לתוכה ונשאל את נפשנו: מה יהיו בני אדם, אשר ישימו להם את תכנן הספר לקו ולמשקלת לכל דרכיהם ומעלליהם? וכן בהכרת המצות, עלינו להקיף את תכנן המצות לכל פרטיהן מהתורה הכתיבה והמסורה, מבלי לזוז מהנקודה העקרית, כי תכלית כל הספר הוא להיות תורת חיים, ואך אז, כאשר תכירו את היהדות מתוכה, אם תבינו אותה, כאשר תתגלה לפניכם, וכאשר תעיד ותכריז היא על עצמה, אז אם תמצאוה, כי לא תוכל להחזיק מעמד ומצב וכי משתתה בה, מום בה—אם תרצו, תדו אכן בה". —

כדברים האלה דבר האדם הגדול הזה, בהופיעו על במת ישראל, ובשיטתו זאת הלך כל ימי חייו בכל כתביו הרכים והעצומים. בעינו הבהירה השקיף על היהדות המקורית השקפה עמוקה וכוללת, ועם זה הדר אל כל פרטי היהדות ובחן אותם בחינה דקה וחדה. הוא און את היהדות ובקרה, הכינה וגם חקרה ותופע עליו נהרא, לראות את המאור שבתורה באספקלריא מאירה. ויתר שהיה חכם גדול ירא ה' וענוי; עוד נתן ה' בלבו להורות לעולם את הדרך הישרה, את האמת הברורה, לפקח עינים עורות, לאמר לאסירי המבוכה צאן, וליושבים בחשך הגלו. ותהי לו לשון למודים, פה מפיך מרגליות עם עט סופר מהיר, כפטיש יפוצץ סלעים שבלב, וכרעם יפשט עקמומית שבראש. ויחפר בארות מים חיים, מעינות ישועה, רבים שתו מהם וחיו, רבים ישתו ויחיו, המה—ספריו הנפלאים.

במצב כעין זה שהיתה היהדות נמצאת בו בארץ אשכנז לפני שמונים שנה, היא נמצאת עתה בארצנו, ואם כי הריפורם כבר אבד עליו כלח, ושווי הזכויות היה הלכתא למשיחא, התהוו וצמחו שאיפות ודעות חדשות, שהיו בעוכרי היהדות.

ואף כי ודאי, שהרבה תנאי החיים הקשים והצרכים המרוכזים

הקדמה

א

גורמים להיות היהדות, מ"מ אין להעלים עין גם מאי ידיעת זאי הבנת היהדות, והסתירה העצומה, והתהום רבה, שבינה לבין הדעות השליטות, המתהלכות בעולם כמטבע עוברת. ומראוי היה להעתיק את ספרי וכתבי הגה"צ הג"ל ללה"ק, למען אשר יהנו מהם הרבה מאחב"י בארצנו, היודעים את לה"ק וללשון אשכנז אינם נזקקין, עצה ותושייה. אבל כבר נעשו נסיונות של העתקה ולא הצליחו.

לכן אמרתי, אם כי מה אני ומי אני לעמד במקום גדולים, אנסה להוציא את תמצית ספריו הרבים ולהציעם לפני קהל אחב"י בארצנו, בשיטה שלמה ומסוימת, ובלה"ק. וזו דרכי בעבודתי זאת: רק במקומות מועטים העתקתי את דבריו בהעתקה מכוונת, כי הענינים הנאמרים בספריו ובכתביו הרבים, נשנו בכמה מקומות בהם, יש שהנאון, המסבך מאריך ומוסיף להרבות טעמים לשבח, ויש שהוא מצטמצם, להביע דעותיו במלים מספר, ע"כ עמלתי להציע רק את הכונה בדיוק, אבל הסגנון בחרתי לפי הענין; ויש מקומות, שראיתי לפי הענין להוסיף בהם נופך לפי דרכו ושיטתו של הגה"צ ז"ל; וכן מצאתי לנכון, בהתחשבי עם טעם הקוראים מבני ארצנו, להוסיף ביאורים במדרשות שונים, כי כתבי וספרי הגה"צ ז"ל המה אוצר נחמד של רעיונות נשגבים ודעת היהדות המקורית, אבל מעטים בו ביאורים על אנדות ומאמרי חז"ל, ובאמת כאשר הורני נסיון של כמה שנים, ניצוץ אחד מאורו של הגה"צ במחז"ל או באגדה יהל בהם אור גדול ויהי למאירת עינים ולמשיב נפש. מ"מ נזחרתי מהרבות במדרשות ובאנדות, לבלתי הסתבך בסבך האריכות, ורק הראיתי, איך דעותיו והשקפותיו הבהירות המה מפתחות לאנדות הרבה. בן נסיתי לבאר כמה פרשיות או פסוקים, השייכים לאותו ענין, לפי דרכו של הגה"צ ז"ל באופן אחר, שביארם הוא עצמו כביאורו הנפלא על התורה, באופן היותר מתקבל לפי טעם בני ארצנו.

ואם כי ידעתי היטב, כי אין לי כלל הכשרון הדרוש לעבודה רבה

נכבדה

הקדמה

וא

נכבדה וכבדה כזו, סגנוני לא יעלה יפה ורעיוני לאו, וידעתי כי לא אוכל להוציא את המלאכה בשלמותה, מ"מ הרהבתי עז בנפשי לעשות נסיון, למען אשר ימעמו מביני ארצנו את מעם צוף אמרות הגה"צ ז"ל, ויראו כי טובות הנה, ואז בל"ס ימצא אחר, אשר חננו ה' בחכמה וברעת ובסגנון יפה ובכשרון הראוי לכך וישקוד על המלאכה לשכללה ולהביאה לידי שלמות.

סוף דבר, אין בחיבורי זה משלי כלום: הרעיונות וההשקפות על ה', עולם, אדם וישראל, הכלולים בחלק זה, לקוחים מכתבי הגה"צ ז"ל; הציורים לקוחים מן החיים, מחיי ישראל בתקופות שונות; בביאורי הפרשיות שכתורה והמדרשות ינעתי שלא לחדש כלום, כ"א להבינם לאשורם ולעמוד על כונתם הפשוטה, ולא להכניס בהם חלילה, משלי כלום, כי אם להתלמד ולהתבשם מהם.

ואמנם אם חכמה אין כאן משלי, יגיעה יש כאן, כי הרבה יגיעות ינעתי, להוציא את עקרי הרעיונות מתוך ספרי וכתבי הגה"צ ז"ל הרבים והעצומים, הכתובים בשפת אשכנז, ולהציגם לפני קהל עדת בני בארצנו, פעם בהעתקה מדויקת, פעם בחפשית, פעם בארוכה ופעם בקצרה כנ"ל, ומאד נשמרתי, שלא לצאת מענין לענין וממאמר למאמר, בדרך הדרשנים, כי בעת שספרי הדרוש לבאר מדרשים שונים הם באים או להפיץ אור על ענינים שונים, שאין להם המשך ויחס זה לזה, כאן העקר הוא הרעיון, הנמשך בהמשך אחד מתחלת הספר עד סופו, והמדרשות המה היסודות שעליהם נבנו ההשקפות והונחו ההנחות, או שיבאו לפעמים לתכל ולילות, וכידוע, המרכבה בתכלין, הרי הוא מקדיח תבשילו. —

ואחרי אשר כל הספר כלו נמשך בהמשך אחד, בל"ס ימצאו בו ענינים, אשר בתחלתם נראים כתמוהים, והמה מוארים בהמשך הדברים, והקורא אותם סירוגין, סירוגין, הרי זה מפסיד את הכונה ולא ינצל מתמיהות, אבל הקורא את הספר מתחלתו ועד סופו כשימת לב במה ינצל מהם.

ואמנם

הקדמה

ואמנם לא ציינתי על כל דבר ודבר, הלקוח ממקור הגה"צ את שם אומרו, אחרי אשר קראתי את שמו על כל הספר, כנראה מתוך השער; ולאורך ניסא לא יחשב לי כתולה את עצמו כאילן גדול, כי כבר אפשר לחשב את כל הספר ליוצא ממקורו, כי גם במקום, שאין הדברים האמורים בספר זה נמצאים בפירוש בכתביו ובספריו, מ"מ מכחו הם באים, או מכח כחו, זולת במקום, שיוצא תקורא בספר זה דבר זר ומתמיה, ידע כי לא להגה"צ הוא, כי דבריו כלם נכחים למבין וישרים למוצאי דעת, ואדרבא יתלה הקלקלה במקולקל, כותב הספר.

וחלקתי את כל הספר לג' חלקים: חלק זה הראשון, שעזרני ה' להוציא עתה לאור, כולל: "ידיעת היהדות המקורית", חלק הב, שאני תפלה לאל, שיעזרני עוד להוציא לאור, יכלול, הליכות ישראל בעולם", והחלק הג': "בינה במצות ה'".

ואסיים את ההקדמה לחלק זה בדברי הגה"צ ז"ל: "הלא להכניא את ישראל הפצנו, ללמד את תכן וערך זה השם, אשר נקרא עלינו מרחם; מה אנו ומה עלינו להיות? אבל ישראל הלא הוא היוון הסתורי (נטיסכולט ערשיינונג) בין העמים, ולכן עלינו לשאל: מה היא ההסתוריא? אבל ההסתוריא, מאיזה צד שנבחנוה, ובאיזה אופן, שנבין אותה, היא עכ"פ הדרך, אשר ממנה או על ידה תגיע האנושיות אל תכליתה. ובכן—השאלה: מה הוא האדם, מה עלינו להיות? אבל האדם איננו יציר בודד, כי אם יציר בין היצורים, הנפעל מהם ופועל עליהם ועל ידם. ובכן—מח הוא העולם? אבל ישראל, הסתוריא, אנושיות, עולם, הלא כלם מה' המה, ככלי היוצא ע"י מחשבת היוצר, ולמראה עינינו מתגלה ה' רק על ידם.—במסלה הזאת תנחנו התורה—אל הכרת ישראל ומצוותיו תנחה התורה דרך ידיעת ה', העולם, תעודת האדם, וההסתוריא. נלכה נא בעקבות התורה!"

המחבר.

יהוה די טריב אדיש תעריי.